

РОЗВИТОК ГУМАНІСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ

Інтерес до проблеми організації міжособистісного спілкування не випадковий, оскільки спілкування не тільки одна із умов становлення демократичного суспільства, а й одна із сторін його постійного функціонування. Тому, кажучи про ефективну організацію життєдіяльності учнів загальноосвітньої школи, необхідно насамперед акцентувати увагу на проблемах гуманізації міжособистісного спілкування.

Більшість дослідників підліткового віку сходяться у визнанні того виняткового значення, яке має для підлітків спрямованість спілкування з однолітками та дорослими (Г.С.Абрамова, Л.І.Божович, Л.С. Виготський, В.С.Мухіна, Л.Ф.Обухова, Ж.П'яже, О.П.Саннікова та ін.). Відомо, що агресивні тенденції виявляються передусім у спілкуванні між людьми, звідки поширюються на інші види діяльності. Саме через спілкування здійснюється процес соціалізації, інтеріоризації, тобто формування всіх соціально обумовлених психічних особливостей особистості. Дослідження Г.М.Андрєєвої, В.С.Біблера, О.О. Бодальова, Л.О.Петровської сприяли наданню спілкуванню статусу вищої психічної функції особистості. Так, В.С.Біблер стверджує, що спілкування є "радикальною, сутнісною характеристикою самої людини, а не просто формою його діяльності" [1993]. К.Роджерс включає спілкування у структуру особистості у своїй клієнт-центрованій терапії і закликає до гармонізації взаємозв'язків між спілкуванням, самооцінкою і досвідом як умови розвитку конгруентної особистості.

Однак у сучасній школі потреба учнів підліткового віку в повноцінному гуманістично спрямованому спілкуванні не задовольняється, незважаючи на те, що воно є провідною для цього віку діяльністю. Це спричиняє появу дисгармоній особистості та її поведінки і, як наслідок цього, агресивних тенденцій, ускладнень у встановленні міжособистісних контактів, в особистісному розвитку молоді.

Тому, з погляду на вищесказане, проблема розвитку у підлітків здатності до гуманістично спрямованого спілкування і подолання на цій основі агресивних тенденцій набуває особливого значення.

Мета статті полягає в теоретичному та експериментальному обґрунтуванні психолого-педагогічних умов актуалізації гуманістичних тенденцій у міжособистісному спілкуванні підлітків і подоланні на цій основі агресивних тенденцій особистості. *Гіпотеза* нашого дослідження складається з наступних припущень:

а) гуманістичні й агресивні тенденції існують у структурі особистості та її поведінці в діалектичній єдності і взаємозв'язку, домінуючи в залежності від установок, цінностей, оцінки підлітком ситуації міжособистісної взаємодії, особливостей його інтелекту, характеру, комунікативної компетентності, психофізіологічних якостей тощо;

б) актуалізація гуманістичних і гальмування агресивних тенденцій особистості підлітка може здійснюватись шляхом розширення позитивної мотивації, розвитку інтерактивного і перцептивного компонентів спілкування, а також його позитивної емоційної складової - атракції - через включення підлітків у спеціально організований гуманістично спрямований тренінг спілкування.

Огляд психологічних і педагогічних досліджень показує, що проблема вивчення гуманності і агресивності у взаємозв'язку і взаємообумовленості ще далеко від свого остаточного розв'язання, тому що найчастіше ці поняття розглядаються відокремлено одне від одного. Зокрема, теоретична основа гуманістичного виховання, його сутність, умови формування розкриті у працях А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, О.О.Бодалева, О.В.Киричука, а також у дисертаційних дослідженнях В.М.Кушнірюк, Н.В.Слободяник, Н.І.Титової та ін. Про загальні підходи до проблеми виховання у школярів гуманності як інтегральної якості особистості говориться в роботах Г.О.Балла, О.О.Бодальова, М.Й.Боришевського і т.д. Дослідження психологів і педагогів (О.О.Бодальов, В.М.М'ясищева, С.Л.Рубинштейн, В.О. Сухомлинський) підтверджують, що джерелом розвитку особистості є діяльність, а також взаємостосунки, які складаються на її основі. Аналіз цих досліджень дозволяє зробити висновок, що в історії педагогічної думки основну увагу сконцентровано на гуманізації стосунків між учителем і учнями для розвитку їх інтелектуальних здібностей, водночас відсутній акцент на процес формування гуманістичних тенденцій у спілкуванні між учнями і механізми їх впровадження у педагогічну практику.

Складність феномену агресивності детермінує поліфонію його теоретичних досліджень. З позиції етології її розглядав К.Лоренц, з точки зору біхевіористської теорії - А.Бандура, Д.Річардсон, Р.Берон і ін., з онтологічних позицій - Р.Мэй, А.Менегеті, з психоаналітичних - З.Фрейд, М.Кляйн, Л.Сонді, з трансперсональних - С.Гроф, в рамках фрустраційної теорії - Дж.Доллард, Л.Берковітц, М.Левітов. Теоретичний аналіз феномену агресивності дозволяє зробити висновок, що більшість досліджень спрямовано на з'ясування причин агресії, а не на пошук засобів її попередження чи трансформації.

Водночас частина дослідників розглядає поняття гуманності та агресивності у взаємообумовленості. Зокрема, Ф.Перлз, як і К.Лоренц, розуміють агресію як „поштовх до життя”, а не як „потяг до смерті” (див. у З.Фрейда). Сучасні гештальтисти залишаються вірними етимології терміну, тому що *ad-gressere* означає «йти назустріч другому» як *pro-gressere*: прогресувати, йти вперед), протиставляючи це *re-gressere* (регресувати, йти назад) і прагнуть до гармонійної інтеграції компліментарних полярностей, а не до знищення однієї з них чи тьмяності протилежних притуплених почуттів. Р.Мей розмірковує про нову етику – етику намірів, де кожна людина усвідомлює, що у неї, як і в інших, є і негативна сторона особистості, і що вона відповідальна за ефект, створений її діями. А.Маслоу зазначає, що однією з якостей особистості, що самоактуалізується, є здатність одночасно сприймати протилежні речі, які суперечать одна одній і несумісні одна з одною. Він приходить до висновку, що на вищому щаблі людського розвитку багато дихотомій приходять до єдності, долаються і вирішуються - „те, що я вважав прямим континуумом, межі якого полярні одна одній і далекі одна від одної, виявилось чимось на зразок кола чи спіралі, полярні точки якої з'єднались в одне ціле”. С.Гроф вказує, що із відкриттям розширеної моделі свідомості навіть злісна агресія попадає в контекст смерті-відродження і таким чином пов'язується із трансцендентними і містичними пошуками. Науково-теоретичний аналіз з проблем,

а також положення Вюрцбургської школи про детермінуючі тенденції в мисленні (Н.Ах, О.Кюльпе, К.Бюллер, О.Зельц та ін.) дозволив сформулювати робоче визначення поняття гуманістична спрямованість у спілкуванні і агресивні тенденції і розглядати їх як інтенцію, зумовленою не завжди усвідомлюваними «детермінуючими тенденціями» як зовнішнього, так і внутрішнього походження. За певних умов при домінуванні тих чи тих тенденцій можуть виникнути в гуманістичні або агресивні дії.

В якості методологічного підходу у дослідженні проблеми доцільно використовувати особистісно-діяльнісний підхід, що базується на закономірностях будови, функціонування й розвитку особистості і являє собою сукупність концептуальних уявлень, психодіагностичних та психорозвивальних засобів, що сприяють повнішому розумінню особистості учня і є основою для формування гуманістичної спрямованості особистості.

На основі зазначеного підходу може бути обгрунтована концептуальна модель прояву і взаємозв'язку гуманістичних і агресивних тенденцій у спілкуванні підлітка як тривимірна – в єдності змістовно-особистісного, діяльнісного та генетично-вікового вимірів, яка базується на концепції тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості В.В.Рибалки.

Дана модель визначає основні фактори, котрі обумовлюють подолання агресивних проявів у міжособистісному спілкуванні підлітків.

До змістовно-особистісного виміру відносяться такі підструктури особистості підлітка, як здатність до спілкування, спрямованість, риси характеру, самосвідомість, досвід, інтелект, психофізіологія. Відповідно до цього, гуманістичні тенденції можуть бути представлені, як а) потреба у спілкуванні і комунікативна компетентність, емоційних контактах, дружбі, любові; б) гуманістична спрямованість особистості; в) гуманістичні риси характеру; г) психологічна рефлексія, самоконтроль поведінки; д) сформованість навичок соціальної взаємодії, тобто досить розвинений соціальний інтелект як результат ефективного засвоєння і використання комунікативних навичок; е) інтелектуальна культура, тобто розвинені психічні процеси (психологічне сприйняття, уява, увага, пам'ять, мислення); ж) психофізіологічна культура, тобто здатність враховувати у спілкуванні тип темпераменту, вік, стать партнера по спілкуванню і свої власні. *Агресивні ж тенденції:* а) незадоволена потреба у спілкуванні; б) слабкість соціальних зв'язків, упереджена атрибуція ворожості; в) агресивні риси характеру; г) недостатня здатність до саморефлексії і саморегуляції; д) несформованість навичок соціальної взаємодії; е) агресивні стратегії когнітивної обробки інформації; ж) ігнорування психофізіологічних особливостей інших людей і своїх власних при спілкуванні, що породжує суперечності тощо.

Діяльнісний вимір спілкування підлітків включає наступні компоненти: 1) мотиваційно-комунікативний, 2) когнітивно-комунікативний; 3) перцептивний; 4) інтерактивний 5) емоційно-почуттєвий.

Сенс концептуальної моделі прояву і взаємозв'язку гуманістичних і агресивних тенденцій полягає в тому, що кожний компонент змістовно-особистісного виміру робить свій системний внесок у регуляцію провідної для підліткового віку діяльності – спілкування. І, навпаки, створення сприятливих психологічних умов з метою актуалізації гуманістичних тенденцій і подолання агресивних тенденцій у міжособистісному спілкуванні постійно формують порівневу, за підструктурами, організацію властивостей особистості підлітка, як суб'єкта спілкування.

«Наука і освіта», № 7-8, 2005

За цією моделлю здійснення цілеспрямованих психолого-педагогічних впливів на потребнісмотиваційний, когнітивно-комунікативний, перцептивний, інтерактивний та атракційний компоненти спілкування виступає джерелом вивільнення гуманістичних і додання агресивних тенденцій через діяльність спілкування, що є для дитини провідною у підлітковому віці.

Вважаємо, що у системному контексті взаємодія гуманності й агресивності передбачає певну типологію взаємин між ними: врівноважування, підпорядкування агресивних тенденцій гуманістичним, їхнє гальмування, стримування, блокування, придушення, корекцію і компенсацію. У зв'язку з цим можуть бути виділені такі варіанти їх взаємодії: 1) гуманістично-домінуюча взаємодія ($\Gamma > a$); 2) паритетна на високому ($\Gamma = A$) і низькому рівнях ($\Gamma = a$); 3) агресивно-домінуюча взаємодія ($\Gamma < A$).

Центральним психологічним механізмом в регулюванні вказаної взаємодії є рефлексивна регуляція тенденцій через Я-концепцію, як вирішальний фактор, що „активізує” гуманістичні або „гальмує” агресивні тенденції через такі структурні елементи особистості, як спрямованість, самосвідомість, інтелект та досвід.

У частині емпіричного дослідження нами здійснена спроба вивчення прояву і співвідношення гуманістичних і агресивних тенденцій у міжособистісному спілкуванні підлітків. Експериментальною роботою було охоплено 330 учнів 6-х і 7-х класів загальноосвітнього навчального закладу №56 Приморського району м. Одеси та ліцею №8 Малиновського району м. Одеси.

Аналіз отриманих експериментальних даних дозволив поділити усіх досліджуваних на чотири групи за критеріями – перевага гуманістичних тенденцій (за результатами пакету методик вивчення гуманістичних тенденцій) і низький рівень агресивних тенденцій (за результатами пакету методик вивчення агресивних тенденцій) - ($\Gamma > A$) – 64 осіб. (21%); дві групи, які мають урівноважені гуманістичні і агресивні тенденції - ($\Gamma = A$) на високому – 82 осіб. (25%) і низькому рівнях - ($\Gamma = a$) - 88 осіб. (26%); і перевага агресивних тенденцій і низький рівень розвитку гуманістичних тенденцій - $\Gamma < A$ 96 - осіб. (28%) (Табл. 2). На підставі концептуальної моделі прояву і взаємозв'язку гуманістичних і агресивних тенденцій, а також урахування результатів проведеного констатуючого експерименту нами була розроблена програма тренінгу «Гуманістично спрямованого спілкування підлітків».

При побудові програми тренінгу ми урахували результати констатуючого експерименту щодо реальних стратегій взаємодії між гуманістичними і агресивними тенденціями, тому ми керувалися такими принципами: а) принципом смислової переорієнтації агресивних тенденцій на гуманістичні тенденції; б) принцип надання пріоритету усвідомлення гуманістичних тенденцій та витіснення агресивних тенденцій у несвідоме; в) принцип перерозподілу енергії між гуманістичними і агресивними тенденціями на користь перших.

Таблиця 1.

Розподіл досліджуваних підлітків за типом взаємозв'язку між гуманістичними та агресивними тенденціями.

$\Gamma > A$	$\Gamma = A$ (високий рівень)	$\Gamma = a$ (на низькому рівні)	$\Gamma < A$
64	82	88	96
21%	25%	26%	28%

Загальна стратегія корекційної роботи полягала у цілеспрямованій організації провідної для цього віку діяльності спілкування у двох напрямках: зовнішньо-

предметному і внутрішньо-предметному. Це означає, що спілкування як провідна діяльність цього віку, має проходити, по-перше, через усі компоненти діяльнісного виміру особистості - мотиваційний, комунікативний, перцептивний, інтерактивний, емоційно-почуттєвий. По-друге, у внутрішньому плані діяльність підлітка спрямовується на структурні складові власної особистості. У цьому плані були організовані такі види діяльності, як 1) комунікативна, організаторська; 2) емоційно-ціннісна, мотиваційна; 3) характеротворча; 4) самопізнавальна, саморегулююча, рефлексивна, самонавчальна,

самовиховна; 5) соціальний досвід, що поглиблюється і поширюється; 6) соціальний інтелект у всіх його видах; 7) психофізіологічна - по відпрацьовуванню доцільного особистісного стилю спілкування і поведінки.

Програма була апробована в ліцеї №9 м. Одеси впродовж 2001/2002 - 2002/2003 навчальних років.

Зіставлення результатів, що були отримані в експериментальній і контрольній групах до і після проведення тренінгу, свідчать про достовірну наявність у першій з них позитивної динаміки. Табл. 2.

Таблиця 2.

Дані розподілу співвідношення гуманістичних і агресивних тенденцій у спілкуванні підлітків -до і -після експерименту.

Група	Контрольна група					Експериментальна група				
	Спільна кількість осіб	Співвідношення гуманістичних і агресивних тенденцій				Спільна кількість осіб	Співвідношення гуманістичних і агресивних тенденцій			
		Г<А	г=а	Г=А	Г>а		Г<А	г=а	Г=А	Г>а
До експерименту	48	22	6	11	9	47	21	5	12	9
Після експерименту	48	20	7	11	10	48	15	3	17	13

Статистична обробка даних дозволила встановити, що найбільш значущі зміни відбулись в групі агресивно-домінуючих тенденцій: знизилася число підлітків, у яких до тренінгу домінували агресивні тенденції (з 21 до 15 осіб). В групі гуманістично-домінуючих тенденцій зросла кількість підлітків з перевагою гуманістичних тенденцій (з 9 до 13 осіб). На 5 осіб збільшилася група з високого рівня урівноважених тенденцій, на 2 особи зменшилась група врівноважених тенденцій низького рівня.

Значуща позитивна динаміка проявилась щодо підструктур спілкування (15%), спрямованість (23%), самосвідомості (12%) і досвіду (17%).

Результати формуючого етапу експерименту підтверджують ефективність дії розробленої концептуальної моделі та обраних методів розвитку гуманістичної спрямованості міжособистісного спілкування і корекції на цій основі агресивних тенденцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абрамова Г.С.* Возрастная психология: Учебник для студентов вузов. – М.: Академический Проспект, 2001.-704 с.

2. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте (Психологическое исследование). – М.: Просвещение, 1968.-464 с.

3. *Братченко С.Л.* Экзистенциальная психология глубинного общения: уроки и Джеймса Бюджентала. – М.: Смысл, 2001.-197 с.

4. *Вачков И.В.* Основы технологии группового тренинга. – М.: Изд-во «Ось-89», 1999.-176 с.

5. *Выготский Л.* Собрание сочинений: В 6-ти т. – М.: Педагогика, 1982-1984.

Подано до редакції 26.10.05

В статтю проаналізовані психолого-педагогічні підходи розвитку здатності до гуманістично направленої комунікації у підлітків і долати на цій основі їх агресивні тенденції.

Представлені концептуальні принципи і результати експериментальної перевірки програми розвитку гуманістичної спрямованості комунікації.

SUMMARY

The article presents some pedagogical approaches to development of teenagers' ability for communication based on the principles of humanism and on this basis to overcoming their aggressive tendencies. The

author describes some conceptual principles and results of experimental evaluation of the program of developing humanistic orientation of communication.

Науковий керівник доктор психологічних наук, проф. Рибалка Валентин Васильович.